

Oversættelsens historie, del 1: 'Napoleon brugte også tolke.'

Cay Dollerup

Oprindelig trykt i *KOM-magasinet: Magasinet for kommunikation og sprog*. 2004 # 2. 37-39.

Oversættelse er inde i en rivende udvikling, som er så omfattende, at man knap kan følge med, selv når man beskæftiger sig med den. Oversættelse er, i bred forstand, en formidling af et sprogligt udtryk i en kultur til et sprogligt udtryk i en anden kultur på en sådan måde, at oversættelsen er rimeligt dækkende for kildeteksten.

Indtil cirka 1900 var de eneste former for oversættelse, der fandtes, skriftlig oversættelse af hellige skrifter, litteratur, traktater m.v. samt tolkning. Den tolkning, man brugte, var mest konsekutiv hvilket vil sige at den kom efter at en taler havde udtrykt en kortere eller længere mening. Tolkning er den ældste form for oversættelse. Den forudsætter nemlig kun eksistensen af to talesprog, mens skriftlig oversættelse forudsætter, at der findes to skriftsprog. Det vil sige at det er en form, der kræver to civilisationer med uddannelsessystemer. Det faktum at skriftlig oversættelse er knyttet til uddannelse har automatisk sat skriftlig oversættelse i centrum for eliten, og på den baggrund er det egentlig ikke så underligt at næsten al tænkning om og kritik af oversættelse har været snævert rettet mod tekster som har haft elitær interesse: religiøse bøger og litterære værker. Det er groft sagt først efter 1970, at man i større omfang træffer på diskussioner af andre tekster.

Tolkningens historie

De ældste vidnesbyrd der kendes om tolkning, findes i Ægypten. For selv om ægypterne ikke gjorde sig høje tanker om andre folkeslag, havde de dog et ord for at "tolke". Vi ved at Alexander den Store benyttede tolke under sine felttog, der bragte ham til Indien. Romerne havde statsansatte tolke. På et tidspunkt havde de 90 af slagsen bare i Kaukasusområdet. I nyere tid er det oplagt at Napoleon kun kunne føre sine usædvanligt lynhurtige og effektive krige i begyndelsen af det 19. århundrede, fordi borgerskabet i det øvrige Europa havde lært deres børn at tale fransk. Når de franske tropper så kom, var det derfor ganske naturligt, at de unge mænd fik lidt praktisk øvelse i sproget og optrådte som mellemmand (læs: tolkede), når der for eksempel skulle skaffes proviant til de franske soldater. At de lokale på denne måde kom til at hjælpe den franske krigsindsats, var der ikke så mange der hæftede sig ved, for det var inden nationalstaterne opflammede alle til patriotisme. Ved Wienerkongressen der tilmed havde fransk, dvs. tabernes sprog, som hovedforhandlingsprog, var der også tolke der hjalp til i forhandlingerne. Den senere sprogforsker, tyskeren Jakob Grimm, der også udgav den berømte eventyrsamling, var en af dem. Han var ansat ved gesandtskabet fra det tyske kurfyrstendømme Hessen.

Oversættelsens glansperioder

Oversættelsen har haft iøjnefaldende perioder hvor oversættelse virkeligt har rykket. Tager vi nogle af dem nogenlunde kronologisk er det første centrum for oversættelse at finde i århundrederne omkring Kristi fødsel i Alexandria, handelsbyen med den hellenistiske kultur og hvor persisk, ægyptisk, romersk og græsk sprog og kultur mødtes.

I Kina begyndte omkring år 150 en næsten 800 år lang periode, hvor man oversatte buddhistiske sutraer fra sanskrit til kinesisk. Det var først indiske munke og senere kinesere der oversatte, ofte i hold.

I Europa opløstes det Vestromerske Rige omkring år 450. Så når vi nu til dags kender den klassiske

tænkning er grunden især, at araberne under flere visirer i Bagdad, fik oversat de væsentligste bøger inden for videnskab og åndshistorie fra antikken til arabisk og dermed bevarede dem for eftertiden. I løbet af den islamiske ekspansion nåede araberne Samarkand hvor de i 712 for første gang kom i kontakt med papirfabrikation, der stammede fra Kina. Det betød, at der blev produceret mange bøger i den arabiske verden.

Der var store bogsamlinger - der selvfølgelig også omfattede oversættelserne fra antikken - i det mauriske Spanien, blandt andet biblioteket i Toledo med 100.000 bøger, mens kristenhedens største biblioteker sjældent nåede op over 100 bind. De var jo håndskrevne.

I forbindelse med den kristne generobring af Spanien blev antikke såvel som arabiske værker oversat til latin og spansk, og papirproduktionen blev også indført i Europa og blev udviklet. Dette bidrog på væsentlig vis til den videnskabelige eksplosion der mundede ud i renæssancen. I Europa som helhed tager oversættelsesaktiviteterne endnu mere til i løbet af det 19. århundrede, ikke mindst på baggrund af tekniske fremskridt og større international udveksling af viden, udvikling i handel, og teknologiske fremskridt. Ganske mange danske skolebøger og populærvidenskabelige artikler indeholdt allerede i det 19. århundrede særdeles meget oversat stof.

Nye oversættelsesformer

Omkring 1900 får vi filmene, og med de første stumfilm, korte sekvenser der oversættes. I 1927 kommer talefilmen til. I større sprogområder begynder man at bruge synkronisering hvor skuespillere erstatter originalens fremmedsprog. Synkronisering sikrer i mange dele af verden, at filmene kan forstås af analfabeter. I mindre sprogområder med højt uddannelsesniveau er det teksten der vinder frem. Årsagen er først og fremmest at den er meget billigere end synkronisering.

Effekten af at man hører den oprindelige tale i en tekstet udsendelse, er at allerede spædbørn er vant til at høre og til dels efterhånden også forstå fremmede sprog. Når det meste materiale så ydermere som i Danmark er på engelsk, ja så smitter det voldsomt af på fremmedsprogsbeherskelsen.

Simultantolkning der forudsætter at tolkene har hovedtelefoner og mikrofoner som de kan tale ind i, mens en delegeret fremsætter sit indlæg eller en politiker holder en tale, blev indført på forsøgsbasis i 1920'erne og i Folkeforbundet omkring 1930. Men den fik sit store gennembrud i verden ved krigsforbryderdomstolene i Nürnberg og i Tokyo efter Anden Verdenskrig. I Nürnberg foregik det på engelsk, fransk, tysk og russisk, i Tokyo på engelsk, japansk og russisk. Siden er der så kommet andre typer, enkelte baseret på økonomi: for eksempel brugte man umiddelbart efter Sovjetunionens opløsning i de tidligere kommunistlande næsten kun 'voice-over' hvor en stemme taler hen over den oprindelige tale der er dæmpet ned. Det er nu til dels modificeret så man ofte hører to stemmer (en for alle mænd og en for alle kvinder) i populære film og tv-serier.

Men der er også former for oversættelse, som vi ikke kender i Danmark. For eksempel østrigernes simultantolkning i fjernsynets nyhedsudsendelser og taiwanernes af fjernsynsserier. I Sydafrika kan brugere af nogle af de officielle sprog sommetider skrue ned for lyden i fjernsynet, og høre det sprog de selv behersker i radioen.

Engelsk

Indtil omkring 1990 kunne man som dansker bryste sig af at landet hørte til et af de fem mest "oversættende" lande i verden. Det er slet ikke tilfældet mere: hvis vi ligger blandt de 30 mest oversættende lande, er det højden. De faktorer der spiller ind er først og fremmest globaliseringen. EUs større rolle og den større betydning som de forskellige internationale organisationer har fået, har også betydet meget.

Efter at engelsk blev hovedsproget ved de fleste EU-institutioner omkring midten af 1990'erne er betydningen af ordentlige oversættelser til engelsk til forhandlingsbrug blevet klart for nationale regeringer.

Specielt i Europa er der sket et skred i holdningen hos brugerne af engelsk, når vi taler om seriøse, elitære brugere. Bevidstheden at engelsk anses for at være et brugssprog der kan anvendes i kommunikation med andre ikke-indfødte engelsktalende, er kommet helt op til overfladen. I langt de fleste situationer hvor der tales engelsk på internationalt plan, er der efterhånden ingen indfødte engelsktalende inden for række-, endsige hørevidde. Det har konsekvenser for forståelsen af hvad der er "korrekt engelsk". For at tage et eksempel der er til at tage at føle på: det er de færreste internationale brugere af engelsk der hidser sig op over om der kommer et -s ved tredjeperson singularis eller ej.

Det har også konsekvenser for måden der kommunikerer på, også i oversættelser. I langt de fleste sammenhænge er det sikrere at skrive "at 16:00" end "at 4:00 p.m." Og det hjælper ikke særlig meget at man har lært at være britisk-engelsk og sige "Could I wash my hands, please?" når man skal på toilettet i gode islamiske lande hvor der er pokker til afstand fra hanen der bruges til at tvætte sig, når man ankommer i husets fine indgang, og lokum ligger langt bagude.

Der er ikke tale om en forfladiget udgave af det engelske sprog, men om et engelsk hvor visse kulturspecifikke elementer ændres til at være mere forståeligt fælles gods.

Selv som det mest udbredte fremmedsprog, er 'engelsk' heller ikke en entydig størrelse. Det vi kommer til at se, er snarere at engelsk bliver forskelligt efter hvem der taler det: der er et europæisk kontinentalt engelsk og et asiatisk engelsk der begge adskiller sig fra det britiske – og som begge har undergrupper.

Der vil ske en segmentering, socialt, arbejdsmæssigt og geografisk af engelsk. Jeg vil også tro - men det er en trossag - at det vil kræve flere professionelle sprogfolk i globaliseringens tjeneste, fordi tilegnelsen af et hvilket som helst fremmedsprog, inklusive engelsk, trods alt er en langvarig - og i de fleste lande også ganske bekostelig - affære.